

тарзда ўзининг педагогик қобилиятини янада ошириши зарур. Ўқитувчининг обрў эътибори аввало ўз касбига бўлган садоқатида намоён бўлади. Шундагина ўқитувчи ўз амалий фаолияти билан таълим олувчиларга ибрат бўла олади ҳамда уларни ўзига нисбатан ишонч уйғотади. Бу фазилатлар ёшларнинг таълим-тарбияси, касбий тайёргарлигида муҳим омил ҳисобланади. Зеро, Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусини уйғотиш, Ватанни саждагоҳ каби ардоқлаш, ён атрофга дахлдорлик ҳисси билан яшашга ўргатиш ҳар бир ўқитувчининг муқаддас бурчидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Авлиякулов Н.Х.* Замонавий ўқитиш технологияси. Тошкент. 2001й. 66 б.
2. *Азизхужаева Н.Н.* Педагогик технология ва педагогик маҳорат. ТошДПУ босмаҳонаси. Тошкент 2003. 36 б.
3. *Давлетшин М.Г.* Национальная программа подготовки кадров и основные задачи психологической науки. Т., 1998. С. 3-7.
4. *Карпенко Л.В.* Психология. Словарь. М., 2004.
5. *Лукьянов Н. И.* Как подготовить профессионального педагога. М. 2012. С.17.
6. *Мирзиёев Ш.М.* Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Т., 2017. 45 – б.

N. Mullabayeva, Sh. Mirabdullayeva
NamMTI
Namangan, O`zbekistan
r.rashidov84@mail.ru

MAKTAB TA`LIMIGA MOSLASHISHNING SHAXSGA XOS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARGA BOG`LIQLIGI

Аннотасија. *Tizimli mashg'ulotlar bolaning bilim darajasini oshiradi. Bola aqliy jarayonlarni rivojlantirar ekan, uning hissiy va xatti-harakat xususiyatlari o'zgaradi. Ushbu maqola bolalarni o'qitishda ilg'or psixologik va pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Калит со`злар: *psixologiya, pedagogika, idrok, xotira, tfakkur.*

Respublikamiz ta`lim tizimida shaxs va uning huquqlari har tomonlama kafolatlangan bo`lib, mazkur jihatlar “Ta`lim to`g`risda”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ham e`tirof etilgan. Shu jumladan, aytishimiz mumkinki, har bir pedagog o`z kasbining ustasi bo`lish bilan birga, bolalarning ruhiyati borasida ham chuqur bilimga ega bo`lishi zarur hisoblanadi. Boshlang`ich sinf o`quvchilarining maktab ta`limiga moslashishini ta`minlanishi va ularning o`quv-bilish faoliyatiga munosib jalb qilish maqsadida mazkur yoshdagi o`quvchilarning psixologik xususiyatlari: xotira va hayol; tafakkur va nutq; diqqat; iroda; his-tuyg`ulari va qiziqishlari; maktab o`qituvchilari tomonidan yaxshi o`zlashtirilishi lozim. Kichik maktab yoshidagi o`quvchilar boshlang`ich sinf o`quvchilari hisoblanib, ularning psixologik xususiyatlarini tahlil etish orqali turli didaktik va metodik topshiriqlarning darajasini oldindan belgilanishi mumkin.

Mazkur yoshdagi bolalarda hayot va faoliyat masalasida muhim o`zgarishlar yuz beradi. Shu sabab, ularning psixikasida ham sezilarli darajada o`zgarishlar yuz beradi. Bolaning maktabga kirib o`qiy boshlashi uning hayotida burilish bo`lganining asosiy belgisidir. Shu vaqtdan boshlab, bolaning asosiy faoliyati o`qish hisoblanadi. O`qish

o`quvchining vazifasi va ijtimoiy burchi sifatida aks etadi. O`qituvchi bilan birinchi uchrashuvdayoq bolalar tomonidan ko`p narsalar eshitiladi, maktabdagi o`qishga tegishli bo`lgan ko`p narsalar bilib olinadi va o`qishning asosiy mazmuni anglana boshlanadi. Bundan tashqari o`quvchilar maktabda tizimli ravishda yangiliklar bilan tanishib boradilar. Bular esa o`quvchining kundan-kunga ortirib borayotgan bilimlarining poydevori bo`lib, yuzaga keladi. Tizimli ravishda o`rganilgan bilimlar bolaning bilimlari darajasini oshirib boradi. Bu jarayonda bolada aqliy protsesslar rivojlanana boshlab, uning emotsional va irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topadi. Maktabdagi ta`lim jarayoni bolaning sezgi, idrok, xotira, tafakkur, nutq va diqqatlariga yangi talablar qo`yadi. Maktabdagi o`qish tashkiliy va muayyan maqsadga qaratilgan bo`lib, u boladan bir muncha ixtiyoriy aqliy jarayonni talab etadi.

Maktab ta`limi jarayonida ko`rish sezgisi va idrok katta rol` o`ynaydi. Psixologik tadqiqotlarning xulosasiga ko`ra inson tashqi dunyodan kelayotgan axborotlarning aksariyat qismini ko`rish retseptorlari orqali qabul qiladi. Aniqroq qilib, aytadigan bo`lsak, mazkur retseptorlar orqali olinadigan axborotlar boshqa retseptorlar tomonidan olinadigan axborotlarning 80%ini tashkil etadi²⁰.

Dars jarayonida o`quvchilarning diqqatlarini yaqindagi narsalardan uzoqdagi narsalarga ko`chirib turishga to`g`ri keladi. Masalan, bolaning diqqatini doskadan o`qituvchi stoliga, undan daftarga ko`chirilishi mumkin, yoki mazkur jarayon aksincha tashkil etilishi mumkin. Bu faoliyatni bajarish davomida har ikkala ko`zni moslashtirish talab etiladi. Bu bilan bolaning ko`zining moslashish qobiliyati, ya`ni akkomodatsiya rivojlanadi.

Mashg`ulotlar jarayonida bolada goh uzoqqa, goh yaqinga qarash ehtiyoji tug`iladi. Har ikkala ko`zning bu simmetrik holati ham mazkur jarayonda sezilarli darajada o`sishi kuzatilishi mumkin. O`qish faoliyatining boshlanishida o`quvchilarning toliqishlari yuqorida ko`rsatilgan ko`rish-sezgi jarayonida akkomodatsiya kabi holatlar bolalarda o`ziga xos garmoniyaning etishmasligi sababli bolalarning asab tizimida paydo bo`ladigan, shu bilan birga, bolaning butun vujudiga tushadigan zo`riqish yuzaga keladi. Bu zo`riqish o`qish jarayonining o`zida, bu murakkab faoliyatga ko`nikish orqali olib tashlanadi. Asta-sekin kichik maktab yoshidagi o`quvchilar ranglarni va rang tuslarini bir-birdan ajrata boshlaydilar.

Ye.Ignatevning tekshirishlari shuni ko`rsatadiki, asosiy rang tonlarining tusini ajratish murakkab ishdir, shuning uchun bolalarni bunga o`rgatish kerak. 1 sinf o`quvchilari qizil ranging o`rta hisobda uchnasini, sariq rangning ikkita tusini ajrata oladi, eashil va ko`k ranglarning tuslarini butunlay ajrata olmaydilar. Birinchi sinf o`quvchilari – ayniqsa qizlar – asosan ko`p uchraydigan rang turlari – qizil, sariq, ko`k va yashil ranglarni yaxshi ajratadilar/ Agar bolalar rangning tuslarini ajratishga maxsus o`rgatilsa ularda ranglarni ajratish qobiliyati ancha rivojlanishi mumkin. Ranglarni ajratish masalasida o`tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko`ra bolalar 20 marta tajriba-sinov o`tkazilganda, bolalar eng och rangli ip kalavasini eng to`q rangli ip kalavasidan ajrata olishlari ma`lum bo`lgan. Ana shundan keyin ular o`rta hisobda 12 ta qizil, 10 ta sariq, 6 ta yashil va 4 ta ko`k rang tuslarini bir-birdan faqalay bilganlar.

Kichik maktab yoshi – fonematik eshitish, ya`ni nutqni eshitishning rivojlanishi va takomillashi jarayonidir. O`qish mashqlari va yozma mashg`ulotlar o`quvchilarda fonematik ancha nozik xususiyatlarini tarkib topishiga sabab bo`ladi. Idrok o`quvchilarning bilimlari hosil bo`lishining asosiy manbai hisoblanadi. U murakkab aqliy jarayondir. Idrokda retseptiv (his qilish), pertseptiv (paypaslash) va appertseptiv (tasavvur qilish) tomonlarni kuzatish mumkin. Demak kichik yoshdagi maktab o`quvchilarning idrokini o`sishi ta`kidlab o`tilgani kabi, retseptiv, pertseptiv va appertseptiv tomonlarning qayta shakllanishi bilan belgilanadi.

O`quvchilar narsalarni, ularning tasvirini va nutqni idrok qiladilar. Bolalarning narsalarni idrok qilish xususiyati ularni batafsil, aniq aks yettirishlari bilan belgilanadi. Bular diqqatning xususiyati bilan tushuntiriladi. O`tkazilgan psixologik tadqiqotlar natijalariga ko`ra

---

²⁰ X.I.Ibragimov, U.A.Yo`ldoshev, X.Bobomirzayev "Pedagogik psixologiya" o`quv qo`llanma Toshkent 2007 y

kichik yoshdagi maktab o`quvchilarining diqqat turlari tashqi ko`rinishda aks etib, ularda hali ichki diqqat shakllanmagan hisoblanadi. SHu sababli yaxshi tanlangan ko`rgazmali qurol boshlang`ich sinf o`quvchilarining bilim darajasini kengaytirish va ularni maktab ta`limiga moslashishini ta`minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik maktab o`quvchilariga ta`lim berishda biror ko`rinishni, predmetni aks yettiruvchi, rasmlar va boshqa ko`rgazmali qurollar katta ahamiyatga egadir. Rasmni idrok qilishda appertseptsiya(tasavvur qilish) ayniqsa katta rol o`ynaydi. Bu erda bo`yoqlar, soyalar, ularning bir-biriga mos tushishi, bevosita qo`zg`ovchi bo`lib, bularning barchasi qog`oz yuzasidan berilgan bo`ladi. Appertseptsiya orqali o`quvchilar rasmdagi mazmun-harakat va perspektiva(manzara)ni idrok qiladilar. Rasmlarni idrok qilishida tushuntirishning roli kattadir. M.N.Shardakovning tajribalari shuni ko`rsatadiki, rasmlarni tushuntirish orqali idrok qilish esda saqlab qolishni osonlashtiradi va esda olib qolish esa o`z navbatida esga tushuntirishning sifatli bo`lishiga ta`sir qiladi. Psixologik tadqiqotlar natijalari shuni ko`rsatadiki, tushuntirish orqali rasmlarni bevosita esga tushirishning, ularni tushuntirmasdan bevosita esga tushurishga qaraganda 21% yuqori turishi aniqlangan.

O`quvchilar nutqni idrok qiladilar. Ona tilining fonetik tomoni tilda qanday bo`lsa, xuddi shunday idrok qilinadi. Idrokning fonetik tomondan to`g`riligi, albatta, o`quvchilarni tovushlarni, fonemalarni talaffuz qilishlarida ham katta ahamiyatga egadir. Ammo, bu etarli emas. Agar boshlang`ich sinf o`quvchilari so`zlarni, ayrim fonemalarni noto`g`ri talaffuz qilsalar, bu e`tiborsizlik oqibatidir. O`quvchi ayrim so`zlarnigina emas, balki jumlada ifodalangan fikrlarni, ayniqsa konkret fikrlarni idrok qiladi. Agar jumla oddiy tuzilgan bo`lsa, kichik yoshdagi o`quvchilar o`sha jumlada aks yettirilgan fikrlarni to`la, to`g`ri va tez idrok qiladi.

Ana shu sababli o`qish materialini tayyorlaganda, o`qituvchi o`z nutqini shunday ishlab chiqishi kerakki, unda ergash gaplar, bog`langan qo`shma gaplar, kirish so`zlari, kirish gaplar va ravishdoshlar bo`lmasligi juda muhimdir. O`qituvchi so`zlarni, jummalarni aniq va ravshan ifoda etishi lozim. SHundagina kichik maktab yoshidagi maktab o`quvchilari so`z va jummalarni muvaffaqiyatli idrok qila oladilar.

Kichik yoshdagi o`quvchilarning idrok jarayoni asosan ixtiyorsiz idrok hisoblanishi psixologik tajribalardan ma`lum bo`lib, ular o`z idroklarni mustaqil ravishda boshqara olmaydilar. Natijada o`quvchilar ko`p xatolarga yo`l qo`yadilar: so`zlardagi bo`g`inlarni tushurib qoldiradilar, bo`g`inlarning va so`zlarning o`rnini almashtiradilar. O`qish jarayonida kichik yoshdagi o`quvchilarning idrokini uyushtirish to`g`risida alohida shug`ullanish lozim bo`ladi.

Kichik yoshdagi o`quvchilarning ixtiyoriy idrokni tashkil etishlari, ularda ixtiyoriy diqqatning o`sishi bilan bog`liqdir. Kichik yoshdagi o`quvchilar fazoni hamma vaqt ham to`g`ri idrok qilavermaydilar. Ular o`ng va chap qo`llarini, o`ng va chap tomondagi narsalarni ajratadilar. Maktabda ta`lim jarayonida bolalar fazo to`g`risidagi bilimlarni egallaydilar, fazoviy xususiyatlarni so`z bilan ifodalashga o`rganadilar va fazoni orientirovka qilishda amaliy ko`nikma va malakalarni oladilar²¹.

Mana shularning barchasi albatta, fazoni aniq idrok qilishning o`sishiga yordam beradi. O`qish mashg`ulotlarining rejim, dars va dars bosqichlari kichik yoshdagi o`quvchilarning vaqtini idrok qilishning o`sishiga yodam beradi. Shu yoshdagi bolalar vaqtini to`g`ri idrok qilishga hamda vaqt bo`lagini so`z bilan to`g`ri ifodalashga asosan maktabda o`rgana boshlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. *Ibragimov X.I., Yo`ldoshev U.A., Bobomirzayev X.* Pedagogik psixologiya o`quv qo`llanma. Toshkent. 2007.
2. *Jumanazarov Yo.* Umumiy psixologiyadan laboratoriya mashg`ulotlari. Namangan. 2006.

---

²¹ Yo.Jumanazarov "Umumiy psixologiyadan laboratoriya mashg`ulotlari " Namangan 2006 y